

Białyński, Grzegorz

Między Rynem a Szestnem : czy w Szestnie powstało komturstwo krzyżackie?

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 4, 521-528

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Białuński

Między Rynem a Szestnem. Czy w Szestnie powstało komturstwo krzyżackie?

W żadnych dotychczasowych wykazów komturstw krzyżackich komturia w Szestnie nie pojawia się¹. Istnieją jednak pewne wzmianki źródłowe, które zmuszają do zadania zawartego w tytule pytania. Chodzi mianowicie o repertorium dokumentów dotyczących okręgów szestneńskiego i leckiego (giżyckiego) na początku XVI w.: *Sehesten und Letzen. Extraordinarie* [1503–1523]². Co prawda zawiera ono jedynie ich regesty, ale na ogół kopie owych dokumentów zachowały się w zespole Ordensbriefarchiv. I tak już na samym początku tego rejestru wzmiankowany został *Hauskomptur zu Sehesten*³. Niestety regest, jak też zachowana kopia, nie jest datowany. Nieco dalej znajdujemy kolejne dwa regesty dokumentów wystawionych w 1516 r., w tym jeden przez komtura szestneńskiego (*Comptur von Sehesten*), drugi zaś zawierający jego relację (*Comptur zu Sehesten*)⁴. W zespole Ordensbriefarchiv zachował się też inny dokument, w którym wzmiankowano komtura w Szestnie⁵. Wreszcie ostatni znany nam dokument z wiadomością o komturze w Szestnie pochodzi z zespołu Pergamenturkunden⁶. O pomyłce pisarzy lub kopistów nie może być mowy, a wcześniej i później znajdujemy inne wzmianki o urzędnikach szestneńskich – prokuratorach (*Pfleger*) i namiestniku (*Stathalter*).

Zastanówmy się zatem, w jakich okolicznościach pojawiły się te zagadkowe określenia. Okolice Szestna były zagospodarowywane przez Krzyżaków przynajmniej od 1357 r., kiedy to 19 lipca wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego Winryk von Kniprode wystawił dwa dokumenty lokacyjne *zu Sestin* dla niejakich Dawida (4 łany) i Pawła (3 łany), zobowiązując ich do służby wojskowej⁷. Zamek zbudowano zaś przynajmniej przed 1371 r.⁸, choć kronikarze nowożytni, raczej dowolnie, przesuwiają ten czas na około 1348 r. (K. Hennenberger)⁹. Na zamku miał swoją siedzibę prokura-

1 Por. *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, pod red. Z. H. Nowaka przy współpracy R. Czai, Toruń 2000, tutaj wcześniejsza literatura.

2 Obecnie Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (dalej: GStPK), XX. Hauptabteilung, Ostpreussische Folianten (dalej: Ostrp. Fol.) 14420.

3 Ibidem, f. 1, kopia listu w GStPK, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA) nr 27633.

4 Ostrp. Fol. 14420, f. 5, por. OBA nr 20972, tutaj: „alter Comthur vom Reyn – – jezt zcu Sehesten”, ten drugi dokument jest obecnie nieznan, ale jego treść możemy poznać na podstawie innego dokumentu – OBA nr 20980, tutaj jednak nie występuje komtur w Szestnie, a jedynie były komtur ryński.

5 OBA nr 21193, tutaj tylko pośrednio, gdyż autor pisał z Szestna o nieżyjącym już komturze (*herr Komthur selligen*).

6 GStPK, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden (dalej: Pergamenturkunden), Schiebl. XXX 97.

7 *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. V, hrsg. von K. Conrad, Marburg 1973, nr 552–553; GStPK, XX. Hauptabteilung, Ordensfolianten (dalej: OF) 105, f. 243.

8 *Die Chronik Wigands von Marburg*, hrsg. von T. Hirsch, w: *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 571.

9 [G. A.] von Müilverstedt, *Beitrag zur älteren Geschichte von Sehesten*, Mitteilungen der Litterrarischen Gesellschaft Masovia, 1906, H. 11, s. 61; O. Wank, *Quellenkundlicher Beitrag zur Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte des Kreises Sensburg*, Altpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge, 1990, s. 451. W części literatury data 1348 jest uznawana za wiary-

tor krzyżacki, dowodnie poświadczony dopiero w 1401 r.¹⁰ Wtedy też założono tam wieś czynszową na 40 łanach¹¹, widocznie wcześniejsze dobra służebne podpadły w czasie walk z Litwinami. Wówczas też dokonano uposażenia dla plebana w postaci 4 łanów. Status prokuratorii potwierdzają stałe wzmianki do połowy XV w. o prokuratorach krzyżackich¹². W czasie wojny trzynastoletniej zamek obsadziła załoga zaciężnych pod dowództwem najpierw na krótko Georga Ramunga (1455–1456 r.)¹³, potem na dłużej Fritza Lockaua (Lockwina) (od 1457 r.)¹⁴. W 1462 r. otrzymał on od Zakonu – w zamian za zrzeczenie się kilku wsi w okręgu elbląskim – zamek szestneński wraz z całym okręgiem i jego należnościami (dochodami, czynszami, wsiami, wszystkimi poddanymi, dworami, młynami, lasami itd.) na czas swojego życia¹⁵. Stąd dopiero w 1481 r. pojawił się kolejny prokurator krzyżacki¹⁶. Administracyjnie okręg Szestna należał na przemian albo do komturstwa bałgijskiego, albo ryńskiego. Ostatecznie od 1477 r. włączono go do ponownie utworzonego komturstwa ryńskiego¹⁷.

Na początku XVI w. prokuratorem szestneńskim był Krzysztof von Auer (przynajmniej od lutego 1502 r.)¹⁸. W tym czasie nowy wielki mistrz Fryderyk saski, dążąc do zapewnienia kontroli oraz większych i stałych dochodów z komturii i prokuratorii, zmienił zasadę ich zarządu¹⁹. Jednym ze sposobów było zawieranie z urzędującymi lub nowo powołanymi prokuratorami kontraktów, w których określano oczekiwania ze strony władzy zwierzchniej, a wszelkie nadwyżki pozostawiano w ich rękę (jakby rodzaj dzierżawy). Dzięki temu zarządzającym zależało na zwiększaniu dochodów z podległych sobie okręgów, a wielki mistrz otrzymywał z góry oczekiwane dochody i powinności. Na tej zasadzie w 1503 r. okręg szestneński został oddany Krzysztofowi von Auer, z wszelkimi jego przychodami, majątkami i pożytkami²⁰. Obowiązkiem von Auera było oddawanie do kamery krzyżackiej 100 grzywnien rocznie oraz utrzymanie i wyżywienie (z wyjątkiem wina i przypraw) dworu wielkiego mistrza w czasie 14 dni polowania w okolicznej puszczy. W przypadku, gdyby w określonym roku nie doszło do polowania, prokurator miał uiszczyć 200 grzywnien. W latach 1507–1509 przeprowadzono wizytację okręgu szestneńskiego²¹. Na zamku przebywało wówczas dwadzieścia siedem osób,

godna, por. *Unsere masurische Heimat. Zum hundertjährigen Bestehen des Kreises Sensburg*, hrsg. von K. Templin, Sensburg 1926, s. 118; *Mragowo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1975, s. 66, 195.

10 [G. A.] von Mülverstedt, op. cit., s. 61; S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – przekształcenia – kompetencje*, Toruń 2001, s. 151.

11 Ostrp. Fol. 124, s. 315; Ostrp. Fol. 126, f. 24; M. Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, przełożyła M. Szymańska-Jasińska, oprac. i wstępem poprzedził G. Jasiński, Olsztyn 1995, s. 115.

12 [G. A.] von Mülverstedt, op. cit., s. 62, 69; idem, *Die Beamten und Konventsmitglieder in den Verwaltungsbezirken des Deutschen Ordens innerhalb Masuren*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1900, H. 6, ss. 57–58.

13 OBA nr 14082, 14086, 14294, 14295, 14599, 14704.

14 OBA nr 14759, 14961, 15137, 15293, 15899, 16034, 16040. Fritz Lockau był zapewne bliskim krewnym rodzeństwa Mikołaja Lockau i Gertrudy von Borkartsdorf (zm. 1477), por. R. Wenskus, *Eine prussische Familie in Pommerellen und ihre Erben*, w: *Europa slavica – Europa orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, hrsg. von K.-D. Grot-husen, K. Zernack, Berlin 1980, ss. 404–405. Mikołaj Lockau, właściciel m.in. dóbr Igły w Dzierzgońskim, był najpewniej protoplastą znanej potem na Pomorzu rodziny Loków z Igłel, herbu Rogala, por. J. K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, wyd. Z. Pentek, Kórnik 1995, s. 148.

15 OF 94, s. 98; [G. A.] von Mülverstedt, *Beitrag*, s. 65.

16 *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 127. Został nim Otto von Drauschwitz, zob. inwentarz zamku szestneńskiego spisany przy objęciu przez niego urzędu – OBA nr 16995.

17 Por. *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 26; O. Wank, op. cit., s. 452.

18 *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 127.

19 Por. ibidem, ss. 26–27; M. Biskup, G. Labuda, *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1988, s. 476.

20 OF 133, s. 42 (29 IX 1503 r.).

21 OF 134, OF 135, f. 55 i n.

do tego trzynaście w pobliskim folwarku. Uwagę zwracają też duże pustki we wsiach czynszowych (152,5 łanów obsadzonych, 146 pustych). Z pewnością w znaczący sposób obniżało to ogólne dochody płynące z tego okręgu.

Następcą Krzysztofa von Auera został przed lutym 1514 r. Quirin Schlick²². Tenże 11 listopada 1515 r. za wierną służbę otrzymał od wielkiego mistrza Albrechta dobra Brejdyń (na południe od Mragowa) z wszelkimi prawami i należnościami na czas swojego życia²³.

Tymczasem na początku następnego roku doszło do próby zmian w zarządzie administracyjnym tego obszaru. Związane one były z koniecznością zaopatrzenia emerytalnego dotychczasowego wielkiego szatnego i komtura ryńskiego Rudolfa von Tippelskirchena. Pochodził on z Bawarii. Karierę w Zakonie rozpoczął jako zarządca karwanu w konwencie królewieckim (1485)²⁴, wkrótce potem objął prokuratorię w Pruskiej Łławie (1489), a następnie krótko sprawował funkcję wójta biskupiego na Sambii (1489–1490)²⁵. W końcu został ósmym komturem ryńskim w latach 1490–1516, od 1499 r. był też wielkim szatnym Zakonu Krzyżackiego. Okazał się niezwykle aktywny w zasiedlaniu ziem należących do komturstwa ryńskiego²⁶. Starość, ewentualnie również kłopoty zdrowotne spowodowały konieczność zmian. Nastąpiły one w dniach 16–17 stycznia 1516 r. w Królewcu za sprawą dokumentów wystawionych przez wielkiego mistrza Albrechta. W pierwszym dokumencie z 16 stycznia uzgodniono w siedmiu punktach warunki ustąpienia Rudolfa von Tippelskirchena z komturstwa w Rynie, miał m.in. możliwość przewozu cegieł z Kętrzyna do Szestna, ale tylko w czasie do najbliższych Zielonych Świątek (11 maja)²⁷. W drugim dokumencie, wystawionym 17 stycznia²⁸, wielki mistrz potwierdzał dotychczasową wierną, pilną i posłuszną służbę Rudolfa jako szatnego i komtura. Potwierdził też konkretny powód dokonanej zmiany, mianowicie osłabienie spowodowane zaawansowanym wiekiem oraz potrzebą spokoju i przejścia w stan spoczynku (od służby). Rudolf na czas swojego życia miał wziąć w posiadanie walący się zamek w Szestnie wraz z całym okręgiem i użytkować go jako swoją infirmerię (*Firmarey*), czyli coś w rodzaju emerytalnego przytułku (z funkcjami szpitalnymi). Zamek miał być odbudowany, a cały okręg miał być w pełni do użytku Rudolfa z wyłączeniem tzw. wielkiego polowania na grubą zwierzynę (np. niedźwiedzie, jelenie, dziki). Otrzymał ponadto zgodę na zakładanie i wykorzystanie na własne potrzeby smolarni w puszczy. Podporządkowano mu nie tylko wsie czynszowe, ale też wszystkie dobra wolnych położone we wspomnianym okręgu. Do pomocy i towarzystwa przydzielono mu brata zakonnego, czyli kompana (*Kompan*)²⁹. Komturstwo ryńskie miał przekazać na Zielone Świątki (11 maja) wielkiemu marszałkowi, tj. Jerzemu von Eltz.

22 *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 127.

23 OF 123, f. 73. Potem (1516) toczył spór o te dobra z wdową po poprzednim właścicielu (Arnoldzie), por. G. A. von Mülvstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und zur Ortskunde Masowens zu Anfang des 16. Jahrhunderts*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1907, H. 12, s. 44; M. Biskup, *Die Herrschaftlichen Umzüge im Ordensland Preussen in den Jahren 1516 und 1518*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands, (2000), Bd. 46, s. 128; OBA nr 20822.

24 Jego udokumentowane związki z Rynem sięgają właśnie tego czasu, oto 5 IX 1485 r. przebywał na zamku ryńskim i świadcował na dokumencie komtura ryńskiego Jerzego Ramunga von Ramecka – Ostpr. Fol. 333, f. 220. W dokumencie podkreślono jednak, że był bratem zakonnym z konwentu królewieckiego.

25 [G. A.] von Mülvstedt, *Die Beamten*, s. 54, GStPK, XX. Hauptabteilung, Adelsarchiv, nr 540, f. 46.

26 G. Białuński, *Siedlungswesen im Bereich der Großen Masurischen Seen vom 14. bis 18. Jahrhundert – Ämter Lötzen und Rhein*, Hamburg 2005, ss. 53–55, 57, 62–65, 91.

27 OBA nr 20731.

28 Pergamenturkunden, Schiebl. 96 nr 9; OF 123, f. 75.

29 Owym kompanem został Wolfgang von Wenkheim (Wechheim?), potwierdzony od 30 IX 1516 r., potem znajdujemy go w Działdowie (1518) – OF 38, f. 135, por. G. A. von Mülvstedt, *Die Beamten*, s. 58; idem, *Zur Verwaltungsgeschichte*, s. 44.

Wśród świadków dokumentu znajdował się dotychczasowy prokurator szestneński – Quirin Schlick. Jak skądinąd wiadomo, odszedł on na komturstwo ostródzkie, na którym został odnotowany najwcześniej 25 lipca 1516 r. i pozostawał na nim aż do sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego³⁰. W rejestrach szestneńskich dokumentów zachowała się wzmianka o sporządzonym przy jego odejściu z Szestna inwentarzu. Niestety podano tylko datę roczną (1516)³¹. Z innych źródeł wiemy, że jeszcze dowodnie 25 kwietnia³² Schlick pełnił urząd prokuratora w Szestnie. Tak więc przejście okręgu przez Rudolfa von Tippelskirchena nastąpiło po 25 kwietnia, tym bardziej że jeszcze w dniach 14 kwietnia – 3 maja wymieniany był jako komtur ryński w składzie komisji krzyżackiej dokonującej objazdu południowo-wschodnich obszarów państwa krzyżackiego (Mazur)³³. Zaś 4 maja na zamku w Rynie wystawił dokument, nadal tytułując się wielkim szatnym i komturem ryńskim³⁴. Już jednak w lutym trwały prace przygotowujące nową siedzibę dla komtura. Na zamek w Szestnie dowożono żywność oraz składowano materiały budowlane. O tym wszystkim donosił prokurator Quirin Schlick w liście do wielkiego mistrza z 14 lutego³⁵. Wiosną Rudolf von Tippelskirchen nabył od Jobsta Truchsessa dobra Wilkowo (*Wilkendorf*)³⁶, leżące w sąsiedniej prokuratorii kętrzyńskiej na pograniczu z okręgiem szestneńskim. Nie wszystko jednak ułożyło się po myśli komtura i dlatego toczył długotrwały spór z Truchsessen³⁷.

Termin przekazania komturstwa wyznaczono na 11 maja, został on jednak nieco przekroczony. Dopiero bowiem 13 maja komisarycznie sporządzono inwentarz zamku ryńskiego i dokonano rozliczenia odchodzącego komtura Rudolfa von Tippelskirchena z jego następcą wielkim marszałkiem Jerzym von Eltz, który przy tym nie mógł być obecny³⁸. Dwa dni wcześniej w zastępstwie nieobecnego wielkiego marszałka i zarazem dotychczasowego komtura ostródzkiego von Eltza dokonano spisu inwentarza zamków w Ostródzie, Olsztynku i Dąbrównie³⁹, niewątpliwie w związku z ich przejściem przez Quirina Schlicka. Z całą pewnością zmiany urzędów były w toku, bo już 17 maja 1516 r. Rudolf von Tippelskirchen pierwszy raz określił siebie jako były (*alter*) komtur ryński, a dokument wystawił na zamku w Szestnie⁴⁰, podobnie jak 28 czerwca⁴¹. Quirina Schlicka, jak wyżej zaznaczono, na urządzie komtura ostródzkiego mamy potwierdzonego dopiero od 25 lipca, ale najpewniej odszedł z Szestna już około 11 maja, a na pewno przed 17 maja.

Wydawałoby się zatem, że wzmiankowany 15 maja (tutaj tylko jako: *Comptur*, bez miejsca urzędowania) oraz 7 czerwca 1516 r. (*Comtur vom Rein*) bezimienny komtur to Jerzy von Eltz⁴².

30 OBA nr 20962; *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 125.

31 Ostpr. Fol. 14420, f. 5; inwentarz zachował się w OBA nr 21157, zob. *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. von W. Ziesemer, Danzig 1921, s. 190 i n.

32 M. Biskup, op. cit., s. 132. Według G. A. von Mülverstedta był on prokuratorem szestneńskim jeszcze 15 V, por. G. A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte*, s. 44, ale z dokumentu, na który się powołuje, wcale to nie wynika, OF 38, f. 130. Quirin Schlick występuje tutaj bez żadnego urzędu.

33 M. Biskup, op. cit., s. 126.

34 Ostpr. Fol. 333, f. 228; Ostpr. Fol. 334, f. 122.

35 OBA nr 20753.

36 OBA nr 20837, 20847, 20865.

37 OBA nr 20912, 20954, 20972, spór powstał na tle rozliczenia finansowego.

38 OBA nr 20859, por. *Das Grosse Zinsbuch*, s. 201 i n. Wizytację zapowiedziano komturowi 27 IV, OF 38, f. 129.

39 OBA nr 20858.

40 OBA nr 20865: „alter Compthur vom Rein”.

41 OBA nr 20912: „alther Compthur vom Reyn”. Takiego terminu użyto również w inwentarzu zamku szestneńskiego z 1516 r.: „dem alten hern Compthur vom Rein” – OBA nr 21157, f. 1, jak też w liście Jobsta Truchsessa z 16 VII: „alt h. Compthur etwan zu Reynn” – OBA nr 20954.

42 OF 38, f. 130–131. Por. G. A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte*, s. 44, ten nie wspominał dokumentu z 7 VI, natomiast przywoływał inny niż wspomniany dokument z 30 V, który jednak błędnie datował na 1 VI.

O tym zdaje się również zaświadczać nota w rejestrze dokumentów i w ich tytule: *Reyn. Obermarschalk*⁴³. Z drugiej jednak strony sprawa z 15 maja, którą ów komtur miał wtedy rozpatrywać, związana była z dotychczasową działalnością Rudolfa von Tippelskirchena, w którą był aktywnie zaangażowany, kiedy uczestniczył w komisji dokonującej objazdu południowo-wschodnich obszarów państwa krzyżackiego wiosną 1516 r. Chodzi tutaj o sprawę sporu Quirina Schlicka o dobra Brejdyny z wdową po poprzednim właścicielu⁴⁴. Jeśli do tego dodamy, że 30 maja już jednoznacznie *Komtur zum Rein itzt zu Sehesten* rozpatrywał spór, ciągnący się również od objazdu z wiosny 1516 r., o młyn i staw między Henrykiem von Arnswaldem i jakimś von Seifersdorfem w okręgu nidzickim, to mamy pewność, że uczestniczył w nich jeszcze komtur Rudolf von Tippelskirchen, który przeniósł już co prawda swoją siedzibę do Szestna, ale mógł rozpatrywać niedokończone sprawy, zwłaszcza że jedna nie dotyczyła komturstwa ryńskiego, a druga dotyczyła jego nowego okręgu. Tymczasem rozpatrywanie tych spraw przez nowego komtura ryńskiego było na tyle utrudnione, że Jerzy von Eltz od listopada 1515 r. przebywał z misją dyplomatyczną w Rzeszy⁴⁵. Nieco bardziej zagadkowo przedstawia się wzmianka o komturze z Rynu z 7 czerwca, tym bardziej że już tego samego dnia mamy poświadczzonego namiestnika (*Statthalter zum Rein*)⁴⁶. Obie sprawy dotyczyły suplikacji, czyżby więc komtur pojawił się tutaj pomyłkowo? Jeśli nie, to raczej odnosiła się ona również do Rudolfa von Tippelskirchena, jako bardziej obeznanego w problematyce komturstwa, a w kancelarii pominięto po prostu człon „jetzt zu Sehesten”, gdyż i tak wszyscy współcześni wiedzieli o kogo chodzi. Przy tym niezwykle istotne zdaje się być, że w tym samym dniu występuje w Rynie namiestnik, a ponadto nominalny komtur Jerzy von Eltz byłby raczej określony mianem wielkiego marszałka.

Jak więc z powyższego wynika, przekazanie komturstwa ryńskiego wielkiemu marszałkowi von Eltz doszło do skutku i to najpewniej już 13 maja, choć tylko nominalnie, gdyż nowy komtur przebywał poza Prusami. Dotychczas wielkiego marszałka nigdzie nie wykazywano jako komtura ryńskiego, nigdy też w źródłach imiennie nie został on określony komturem ryńskim, ale w świetle powyższych dokumentów z 17 stycznia i 13 maja 1516 r. wynika jednoznacznie, że komturstwo miał przejąć i najpewniej (nominalnie, nie osobiście) przejął. Już jednak, jak wspomniano, 7 czerwca dowodnie siedział tamże namiestnik (*Stadthelder*), którym zapewne został Dytryk von Babenhausen (Bodenhausen)⁴⁷. I tak już zostało, nigdy bowiem nie wspomniano w Rynie o komturze, a jedynie o namiestnikach⁴⁸ z uprawnieniami, jakimi poprzednio posiadali komturowie⁴⁹. Powołanie namiestnika było zapewne koniecznością ze względu na przedłużający się pobyt wielkiego marszałka z misją dyplomatyczną w Rzeszy⁵⁰. Naturalnie nasuwa się pytanie: czy wielki marszałek von Eltz nadal zachował nominalny urząd komtura ryńskiego? Księgi z dokumentami wielkiego mistrza Albrechta dla komturstwa ryńskiego zdają się odpowiadać na to pytanie twierdząco. Za-

43 OF 38, f. 1, przy tym „Obermarschalk” zostało dopisane nieco później na znajdującej się wcześniej kresce i nieco jaśniejszym atramentem (w tytule brak kreski, ale atrament jest również nieco jaśniejszy). Por. G. A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte*, s. 44.

44 M. Biskup, op. cit., ss. 127–128; G. A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte*, s. 44.

45 O misji tej zob. M. Biskup, *Polska a zakon krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1983, s. 476 i n.

46 OF 38, f. 131. Dotychczas pierwszego namiestnika znano od 12 X, por. *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 126.

47 OBA nr 21050; *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 126.

48 Por. ibidem, s. 126; G. A. von Mülverstedt, *Die Beamten*, s. 54.

49 Tak wynika z nadania namiestnictwa ryńskiego dla Jerzego von Kolbitza (w 1519 r.), kiedy podkreślono, że miał mieć takie same uprawnienia jak niegdyś von Tippelskirchen – G. A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte*, s. 46.

50 M. Biskup, *Polska a zakon krzyżacki*, s. 476 i n.

równy w 1516, jak i 1517 r. przy Rynie dopisano *Obermarschalck*, a w wśród dokumentów pojawiały się również te dotyczące wielkiego marszałka, choć nie dotyczyły komturstwa ryńskiego⁵¹. Tym samym do wykazu ryńskich urzędników należy dodać nieznanego dotychczas dziewiątego komtura – wielkiego marszałka Jerzego von Eltza.

Ten w miarę przejrzysty obraz przemian na komturstwie ryńskim gmatwa pozornie pewien dokument. Oto okazuje się, jakoby 5 października (*Sontagk nach Michaelis*) 1516 r. wielkim szatnym i komturem ryńskim z siedzibą na „swoim” zamku ryńskim (*uf unsers Ordens Hause Rein*) ponownie był Rudolf von Tippelskirchen⁵². Wydaje się, że data w tym ostatnim dokumencie jest błędna i odnosi się ona do 1515 r. Wówczas to w dzień św. Michała tenże komtur wystawił inny znany nam dokument⁵³, a najpewniej to samo uczynił dnia następnego (w niedzielę po św. Michale, tj. 30 września 1515 r.). Na to wskazuje też formalna zbieżność obu dokumentów. W ten sposób zrozumiała staje się tytułatura i miejsce wystawienia dokumentu.

Powróćmy jednak do Szestna. W dokumencie z 17 stycznia 1516 r. nie określono stanowiska okręgu szestneńskiego w hierarchii administracyjnej Prus, używano jedynie określeń neutralnych: „zamek” (*Schloß*) i „okręg” (*Gebiet*). Zastosowanie jednak terminu „zamek” zamiast „dom” (*Haus*) świadczy przeciw traktowaniu go jako siedziby konwentu, z drugiej strony zamek był tutaj traktowany ewidentnie jako budynek (walący się i wymagający naprawy), stąd mogła wynikać użyta nomenklatura.

Dokument ów nie może więc rozstrzygnąć postawionego w tytule pytania. Zatem czas odnieść się do wzmiankowanych regestów i innych dokumentów. Najpierw mamy niedatowany list do wielkiego mistrza z informacją komtura domowego z Szestna (*Hauskomptur zu Sehesten*) o dobrach Moritza von Perschkaw w okręgu Tylży⁵⁴, ale jak się okazuje, list ten należy odnieść do czasów późniejszych (zob. dalej). Następnie 28 lipca 1516 r. komtur z Szestna (*Komptur von Sehesten*) napisał list do Fryderyka von Heydecka, w którym zdawał relację z różnych dręczących go obecnie problemów, m.in. o sporze z Jerzym Schrancken (*Schrantkeym*)⁵⁵, o dobrach w Wilkowie, o akcyzie sołtysów i karczmarzy z dóbr Dytryka von Schliebena oraz najszerzej o urządzeniu dwóch pieców smolarskich⁵⁶. W tym ostatnim punkcie mamy zatem wyraźne nawiązanie do dokumentu wielkiego mistrza Albrechta ze stycznia – realizację danych tamże przywilejów. Potwierdzenie imienne, że chodzi tutaj o Rudolfa von Tippelskirchena, mamy w zachowanej kopii tego dokumentu⁵⁷. W kilkanaście dni później (8 sierpnia) komtur w Szestnie (*Comptur zu Sehesten*) zdawał relację na temat sporu z Jerzym Schrantkeym i innymi o wieś Kamionka (*Caminigkeim*)⁵⁸. Relacji obecnie nie znamy, ale o jej istocie dowiadujemy się z listu wójta kętrzyńskiego Wernera von Drachenfelsa i prokuratora barciańskiego Wilhelma von Schaumburga do wielkiego mistrza⁵⁹.

51 OF 38, f. 1, 132 i n., OF 39, f. 1.

52 Ostpr. Fol. 332, f. 50; Ostpr. Fol. 334, f. 177.

53 Ostpr. Fol. 333, f. 284; Ostpr. Fol. 334, f. 134.

54 Ostpr. Fol. 14420, f. 1, OBA nr 27633. W liście wzmiankowany jest Bartold von Altmanshofen, były komtur domowy z Ragnety (1503) i prokurator szczycieński (1511–1519), uczestniczył też w komisji, która przejmowała zamek ryński z rąk Rudolfa von Tippelskirchena 13 V 1516 r. – OBA nr 20859.

55 Jerzy Schranken (*Schrantkeym*) był tożsamy z Jerzym Schlubuttem (por. G. A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte*, s. 43), członkiem znaczącej później rodziny szlacheckiej w Prusach o staropruskim rodowodzie.

56 Ostpr. Fol. 14420, f. 5.

57 OBA nr 20972.

58 Ostpr. Fol. 14420, f. 5. Wieś ta do 1470 r. należała do klasztoru augustianów w Reszlu, kiedy w jej posiadanie wszedł Andrzej Rogettel, a następnie dostała się w inne ręce, m.in. rodziny Schlubutt, por. G. Białuński, *Dobra za granicą. O pozawarmińskich posiadłościach ziemskich klasztoru w Reszlu w XIV–XVI wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2006, nr 2, ss. 211–214.

59 OBA nr 20980.

Nie wspomniano w niej osoby komtura imiennie, ale dodano, że chodzi o niegdysiejszego (*etwan*) komtura ryńskiego i wielkiego szatnego. Wreszcie 27 sierpnia Rudolf von Tippelskirchen, występuje jako: *alter Comptur zum Reyn itzt zu Seesten*⁶⁰. Zapewne o tym samym dokumencie wzmiankował już niegdyś G. A. von Mülverstedt⁶¹.

Ostatni dokument, w którym wspomniany został jeszcze żyjący Rudolf von Tippelskirchen, datowany jest na 10 grudnia 1516 r. i według regestu wystawił go prokurator z Szestna (*Pflegger vom Sehesten*)⁶². Nazwisko wystawcy wspomniane zostało w kopii tego listu zachowanej w Ordensbriefarchiv, ale okazuje się, że tutaj pojawiło się ono bez tytułu prokuratora (*Rudolff von Diepolskirchen etwan Compthur zum Rein itzt zu Sehesten*)⁶³. Użyty po raz pierwszy i jedyny tytuł prokuratora wydaje się być podejrzany i zapewne pochodzi z czasów nieco późniejszych⁶⁴. Współcześnie go nie stosowano, stale funkcjonował tytuł komtura. Także 4 stycznia 1517 r. mamy komtura w Szestnie (*herr Komthur selligen*). Wzmianka ta pojawiła się w związku ze śmiercią Rudolfa von Tippelskirchena. Wtenczas do Szestna przybył zarządca karwanu z konwentu królewieckiego Hans von Helb i obejrzał spuściznę po zmarłym komturze w Szestnie (tutaj bezimiennym), wcześniej opieczętowaną przez wójta z Kętrzyna i prokuratora z Barcian⁶⁵. Zatem komtur ten zmarł po 10 grudnia 1516 i jakiś czas przed 4 stycznia 1517 r. Ze znanych nam następców Rudolfa pierwszym był namiestnik Hans von Kolbitz (wzmiankowany od 15 czerwca 1517 r.)⁶⁶. Potem na przemian pojawiają się, albo namiestnicy (1517–1521, 1522–1524), albo prokuratorzy (1521, 1525)⁶⁷, ale już nigdy komturowie.

W świetle powyższych rozważań należy jednoznacznie podkreślić, że do powstania *sensu stricto* komturstwa z konwentem w Szestnie nie doszło. Zawsze bowiem mieliśmy do czynienia tylko z komturem w Szestnie (*zu Sehesten*) lub z Szestna (*von Sehesten*), ale nigdy nie wspomniano komturstwa (*Komturei*). Należy zatem przyjąć, że Rudolf von Tippelskirchen zachował dożywotnio tytuł komtura, na co wskazuje też zapis źródłowy: „alter [lub etwan] Komptur zum Rein jetzt zu Sehesten”. Nie ma też wskazówek na funkcjonowanie nowego konwentu, zaś wzmiankowany jedyny raz komtur domowy w Szestnie był to, zgodnie z rozwiązaniem zaproponowanym przez Reinharda Wenskusa, namiestnik szestneński Bernhard Schlichter (1522–1524). Ten bowiem w dokumencie określił siebie jako byłego urzędnika z Tylży (*ich im ampt Thils gewesen bin*), a wiadomo, że tamże Schlichter pełnił funkcję kompana około 1519/1520 r. Wenskus uznał zatem, że użyty tytuł komtura domowego był tutaj równoważny z namiestnikiem (*Statthalter*)⁶⁸. Rzeczywiście takie utożsamie-

60 Pergamenturkunden, Schiebl. XXX 97, komtur występuje tutaj jako przedstawiciel dostojników zakonnych w nadaniu księcia Albrechta dla biskupa sambijskiego Guntera.

61 G. A. von Mülverstedt, *Die Beamten*, s. 54.

62 Ostrp. Fol. 14420, f. 6.

63 OBA nr 21124, list w sprawie wywozu i zapasów zboża był skierowany do wielkiego mistrza Albrechta.

64 Wydaje się, że rozwiązanie tego problemu znajdujemy w nocie *in dorso* tego listu (OBA nr 21124). Otóż kancelista-registrator w kancelarii wielkiego mistrza Albrechta, który na odwrocie opisywał dokument, najpierw napisał „der comptur von Sehesten”, ale potem to przekreślił, nadpisując „p eger” i stąd zapewne owa tytulatura w regeście.

65 OBA nr 21193.

66 *Państwo zakonu krzyżackiego*, s. 127.

67 *Ibidem*, s. 127.

68 Por. R. Wenskus, *Aufstieg und Ende der Familie von Perschkau*, *Altpreussische Geschlechterkunde*. Neue Folge, 1975, Bd. 8, s. 472, 486–487. Pewną przesłanką ku identyfikacji obu urzędów może być też zakres kompetencyjny, a mianowicie tymczasowy zarząd nad nieobsadzonymi w danym momencie ośrodkami administracyjnymi (co w przypadku komtura domowego było funkcją nadzwyczajną). W XIV w. komtur domowy był niekiedy osadzany w zamkach, które planowano podnieść do rangi komturstwa lub zajmował najważniejszy ośrodek poza siedzibą komtura (trudno jednak wprost przenosić ten zwyczaj do początku XVI w.), por. S. Józwiak, *Centralne*, ss. 153–159.

nie obu urzędów znajdujemy w ówczesnych źródłach, przykładem niech będzie namiestnik z Ragnety w 1522 r. – Melchior von Haldegk, określany zamiennie jako komtur domowy z Ragnety⁶⁹. Przeciw powstaniu nowego komturstwa świadczą też okoliczności otrzymania okręgu szestnieńskiego przez von Tippelskirchena, miało to być bowiem jego zaopatrzenie emerytalne⁷⁰. Przy okazji udało się potwierdzić nieznanego dotąd komtura w Rynie w osobie wielkiego marszałka Jerzego von Eltza, który pozostał nominalnym komturem ryńskim zapewne aż do 1525 r.

69 OBA nr 25620 (13.VIII): „Stadthelder zu Rangnith“ i GStPK, XX. Hauptabteilung, Etats-Ministerium 118d, 531: „Haus-Compthur zu Rangnit“.

70 Problem zaopatrzenia emerytalnego członków Zakonu w końcowym etapie jego funkcjonowania w Prusach jest słabo rozpoznany. Wymienię tutaj inne dwa przykłady z sąsiednich ośrodków – prokurator giżycki Jakub Reiff (Walter) oraz burgrabia straduński Tomasz Candteler po rezygnacji z urzędów przebywali dożywotnio na zamku w Szakach: „und kamen [chłopsy powstańcy w 1525 r. – G. B.] vor das Schloss Schaaken – – darauff, als einen alten Ordens – Herrn Jacob Reiff, und einen alten des Ordens Diener Thomas Candteler, welche dahin verordent, das ewige Brodt zu haben – –”, por. M. Rychau, *Historie von dem Aufruhr des Smaländischen Bauren*, w: H. Zins, *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 roku. Walki społeczne w Prusach w początkach reformacji i ich geneza*, Warszawa 1953, s. 170. O wcześniejszych przykładach losów urzędników krzyżackich po rezygnacji z kariery zob. S. Józwiak, *Rezygnacje z kariery wysokich hierarchów Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIV wieku*, KMW, 1998, nr 1, ss. 21–36.